

Др ИСИДОРА ТОЧАНАЦ РАДОВИЋ, научни сарадник
Др НИНО ДЕЛИЋ, научни сарадник

Историјски институт Београд
Кнеза Михаила 36/II, Београд, Србија
Е-адреса: isidora.tocanac.radovic@iib.ac.rs; n.delic@aol.com

ЖАБАЉСКИ ПРОТОПОПИЈАТ У БАЧКОЈ ЕПАРХИЈИ: Демографске промене у XVIII и XIX веку

САЖЕТАК: Током терезијанске реформе у Карловачкој митрополији, у другој половини XVIII века, област Жабалског протопопијата Бачке епархије изједначена је са подручјем Шајкашког батаљона. Преклапање територије црквене и војне административне области омогућава коришћење извора различитог порекла који се међусобно допуњују у истраживањима демографских прилика. Извори показују да су православни верници Протопопијата били скоро у целости српске етничке припадности и да су до последњих деценија XIX века чинили апсолутну већину становништва на датом простору. На основу података из објављених и необјављених извора, пре свега црквених, војних и државних пописа, у раду су праћене и у статистичко-табеларној форми представљене промене основних демографских показатеља (број кућа, становника, брачних парова, полна и структура домаћинства), са фокусом на српску православну заједницу. Резултати статистичких анализа су показали превагу мушког пола, високу разину брачности и знатне осцилације у природном прираштају. Просечна православна домаћинства су до друге половине XIX века имала 7–10 чланова али су се до 1896. године, услед убрзане станоградње, смањила на нешто више од 5.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Жабалски протопопијат, Бачка епархија, демографија, Срби, XVIII век, XIX век

Жабалски протопопијат је саставни део Бачке епархије од XVIII века до данас. Расположиви извори не пружају податке на основу којих би се могло тачно одредити када је он основан. У најстаријем познатом протоколу Бачке епархије, који обухвата период од 1724. до 1732. године, не помиње се жабалски протопоп, а то би значило да Жабалски протопопијат још није

био издвојен.¹ Жабалски протопопијат појављује се у изворној грађи тек у другој половини XVIII века, што упућује на закључак да је основан најраније око средине тог века. Учестало навођење у изворима поклапа се са периодом завршних активности пред почетак терезијанске реформе у Карловачкој митрополији, тј. од краја шездесетих година XVIII века. Међу променама које су хабзбуршке државне власти тада подстакле било је и реформисање мреже православних парохија и протопопијата. Да би та врста промена могла да буде спроведена на начин који је био осмишљен у Бечу, било је потребно да се утврди реално стање у епархијама. Из Беча су зато стизале наредбе да се без одлагања изврше детаљни пописи Карловачке митрополије. У оквиру пописа Бачке епархије 1768. године била је пописана и област Жабалског протопопијата. Тако прикупљене податке државне власти су користиле на Народно-црквеном сабору 1769. године као један од аргумената за одлуку владара да парохије у свим епархијама Карловачке митрополије морају бити реорганизоване према новом принципу. На Сабору је било најављено и смањење броја протопопијата. У Бачкој епархији је пре терезијанске реформе било седам протопопијата, а 1769. године државне власти су наредиле да се укину два. Жабалски протопопијат је остао, а у наредном периоду је пролазио кроз мање промене територијалног опсега и граница.²

ПОДРУЧЈЕ ЖАБАЉСКОГ ПРОТОПОПИЈАТА – УСКЛАЂИВАЊЕ СА ШАЈКАШКОМ

Према попису Бачке епархије из 1768. године Жабалски протопопијат се састојао од 12 парохија, односно насеља.³ У Регуламенту из 1770. године, у посебном додатку у коме су били набројани сви постојећи протопопијати у Карловачкој митрополији (са назнаком код оних предвиђених за укидање), налази се и Жабалски. Дванаест насеља, односно парохија било је у области „Жабља или у Шажкашком срезу” (*Szablia oder in Tschaiken Bezirk*), како је наведено у тексту. То, између осталог, указује на намеру државних власти да изједначе територије Шажкашког батаљона и Жабалског протопопијата. Тенденција да, где год је то било могуће, границе протопопијата прате границу између провинцијала и Војне крајине видљива је на примерима других

¹ Димитрије Руварац, „Бачка епархија 1724–1732. и 1773.”, *Архив за историју Српске Карловачке митрополије* I (1911), 24–28. У протоколу су наведена имена свештеника по насељима у којима су служили уз ознаку *йой* или *йроййойой*. Ту су забележена имена протопопета Петара у Баји, Божидара у Сегедину, Мирка у Сомбору, Максима у Варадинском Шанцу и Павла у Футогу. Место у коме је служио протопоп показује да су у Бачкој епархији тада већ постојали Бајски, Сегедински, Сомборски, Варадински (касније Новосадски) и Футошки протопопијат. Истовремено, у Жабљу је забележено пет парохијалних свештеника, тј. попова.

² Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (=АСАНУК), Митрополитско-патријаршијски архив (=МПА), фонд „Б”, бр. 1769/82; Иларион Зеремски, „Попис свештенства и народа у Митрополији Карловачкој из 1769”, *Гласник Историјског друштва у Новом Сагу* IV/1 (1931), 46–58; Исидора Точанац Радовић, „Бачка епархија у другој половини XVIII века: Реформисање мреже парохија”, *Зборник Мајнице српске за историју* (=ЗМСИ) 87 (2013), 87–88.

³ И. Зеремски, *н. г.*, 57–58.

протопопијата за које се у списку из Регуламента наводило које парохије/насеља треба да буду премештене у који протопопијат. У случају Жабалског, међутим, нема додатних напомена о потреби да се изврши промена граница.⁴

Назив протопопијата и изостанак коментара у вези територије у прилогу Регуламента, упућују на закључак да су промене извршене пре објављивања тог законског акта 1770. године. Наиме, територија Жабалског протопопијата 1768. године излазила је из оквира Шајкашког батаљона, чији опсег у то време још увек није био заокружен. Међу насељима, односно парохијама Жабалског протопопијата, попис Бачке епархије из 1768. године наводи и град Јегру (*Eger* мађ.) у Хевешкој жупанији, у данашњој северној Мађарској. Јегра није била територијално повезана са другим насељима Жабалског протопопијата и била је 285 километара ваздушном линијом удаљена од Жабља. Овакво решење имало је највероватније корен у неким ранијим реорганизацијама унутар Бачке епархије и било је неодрживо у новим околностима. Зато је било само питање времена када ће се то променити. Интервенције су највероватније извршене пре објављивања Регуламента 1770. године. Према попису Бачке епархије из 1773. године Јегра више није била део Жабалског протопопијата већ Сегединског. Ново насеље у Жабалском протопопијату било је Чуруг које је премештено из Новосадског.⁵

Шајкашки, или Тителски батаљон је свој коначни територијални опсег добио у јулу 1769. године. Насеља у Шајкашком батаљону била су првобитно Тител, Лок, Жабал, Мошорин, Вилово и Гардиновци, а од 1769. године припојени су им Каћ, Сент Иван (Шајкаш), Шанац (Доњи Ковиљ), Горњи Ковиљ, Госпођинци и Чуруг. Проширени батаљон се од тада простирао на територији 12 насеља који су према попису из 1773. године сачињавали и Жабалски протопопијат. Парохије су тада биле пописане као „део Шајкашког батаљона” (*In Cohorte Nassadiszarum*). Све до укидања Батаљона 1873. године, обе управне јединице, црквена и војно-државна, имале су потпуно исти територијални опсег и биле су усклађене са општом административном структуром. Зато је протопопијат повремено називан и *Баталјонски*, као на пример у попису из 1785. године.⁶ Поклапање војне и црквене административно-територијалне јединице представља велику предност приликом поређења статистичких података државне и црквене провенијенције.

До краја XIX века извршене су мање промене у унутрашњој организацији Жабалског протопопијата. У пописима из 1785. и 1797. године, протопопијат је имао 13 парохија. Ти пописи су евидентирали насеља у којима је постојао храм, па је тако наведен и прњавор манастира Ковиљ као посебно насеље *Прњавор* због манастирског храма.⁷ У црквеним пописима из XIX века, насеље Прњавор се више не помиње. Међутим, у Шематизму из 1846/47.

⁴ Joannes Dominicus Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et apilissima collectio*, ed. J. B. Marin, L. Petit, t. 39, Parisiis 1907, 564.

⁵ И. Зеремски, *н. г.*, 57–58; И. Точанац Радовић, *н. г.*, 96–104.

⁶ Архив Војводине (=АВ), фонд Илирска дворска комисија и депутација (=ИДД), 1769/267; Димитрије Руварац, *Српска митрополија карловачка око њоловине XVIII века*, Сремски Карловци 1902, 97; И. Точанац Радовић, *н. г.*, 96–104; Аврам Ђукић, „Шајкашки батаљон”, *Шајкашка: Историја 1*, Матица српска – Војвођански музеј, Нови Сад 1975, 146–147.

⁷ АСАНУК, МПА, фонд „А”, бр. 1797/33; Д. Руварац, *н. г.*, 97.

године (чији се подаци односе на 1843/44) наводи се да у Бачкој епархији постоји и манастир Ковиљ који врши службу за околно становништво.⁸ Манастир са прњавором налазио се на простору Протопопијата и водио се као посебна црквено-управна област. Са друге стране, Манастирски прњавор је стекао статус посебног насеља (општине) у Батаљону и као такав је бележен у војно-државним пописима Шајкашке, најкасније од 1783. године. Батаљон је, дакле, од тада већ имао 13 насеља.⁹ Прњавор је расељен 1866. године на захтев манастира који је са становницима водио и добио спор око власништва и надлежности. Тако је Батаљон изгубио једно насеље (општину), а манастирски простор је после развојачења 1873. године припојен Доњоковиљској општини у склопу Бачко-бодрошке жупаније.¹⁰

Почетком XIX века простор Шајкашке, следствено томе, и Жабалског протопопијата, постао је богатији за још два насеља – Ђурђево и Надаљ. Они су настали током 1800/1801. године колонизацијом из провинцијала.¹¹ У црквеним пописима се од 1804. године помињу као парохије, чиме је њихов укупан број у протопопијату био увећан на 14.¹² Оба села добила су и статус насеља (општина) у Шајкашком батаљону, који је од тада имао укупно 15 насеља међу којима и Ковиљски прњавор до 1866. године. Мрежа истих 14 парохија Жабалског протопопијата опстала је до почетка XX века. То се није променило ни услед оснивања потпуно новог насеља Будисаве (*Tiszakálmánfalva*) 1884. које ће 1894. године постати и политичка општина. Број православних становника у насељу био је веома низак и није оправдавао успостављање посебне парохије.¹³

После укидања Војне крајине и Шајкашког батаљона, од два већ постојећа управна округа, Жабалског и Тителског, формиран су срезови у саставу Бачко-бодрошке жупаније. Простор Жабалског протопопијата са 14 парохија се, сходно томе, и после 1873. године поклапао са територијама Тителског и Жабалског политичког среза који су имали укупно 15 политичких општина.¹⁴

Жабалски протопопијат се, дакле, у XVIII и XIX веку углавном поклапао са територијом Шајкашког батаљона. У расположивим пописима из

⁸ Статистички подаци за Бачку епархију у шематизмима за 1843/44. и 1846/47. годину су посве идентични. *Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis, cleri orientalis ecclesiae graeci non uniti ritus I. Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum nec non magni principatus Transilvaniae item literarius seu nomina eorum qui rem literariam et fundationalem scholarem ejusdem ritus procurant sub benigno-gratiosa protectione excelsi consilii regii locumtenentialis hungarici per Aloysium Reesch de Lewald excelsi consilii R. Locumtenentialis hung. Concilistam et I. Comitatus Strigoniensis tab. Jud. Assessorem pro anno 1846/47 redactus*, Budaе, 62.

⁹ А. Ђукић, *н. г.*, 280–285.

¹⁰ Мирон Ђорђевић, *Историја свейосавској манастира Ковиља*, Издање манастира Ковиљ, Нови Сад 1891, 36, 116–120.

¹¹ А. Ђукић, *н. г.*, 154–155.

¹² А. Ђукић, *н. г.*, 309.

¹³ Према попису из 1900. године у Будисави је живело свега 8 православних становника. Насеље је подигнуто углавном на одузетом земљишту од општине Горњи Ковиљ, делом и од Каћа, Сент Ивана и Доњег Ковиља тако да су тамошњи православни верници највероватније припадали већ постојећим парохијама у поменутим местима. Кристиан Јерић, „Православни Срби у насељима Шајкашке према званичним пописима од 1857. до 1910. године – бројност, удео, прираштај”, *Српске сџугије* 10 (2019), 114; *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, I. Rész*, Pesti könyvnyomda, Budapest 1902, II. 182–183.

¹⁴ К. Јерић, *н. г.*, 113.

XVIII и XIX века наведено је укупно 16 парохија, односно насеља која су била у саставу Жабалског протопопијата, од којих 11 током читавог посматраног периода: Тител, Лок, Мошорин, Вилово, Гардиновци, Каћ, Горњи Ковиљ, Доњи Ковиљ, Сент Иван (Шајкаш), Госпођинци и Жабал, који је од 1784. године носио назив Јозефово. Чуруг је ушао у састав Протопопијата 1769/1770. године, Надаљ и Ђурђево између 1800. и 1804. године. Привремено су у саставу Жабалског протопопијата били Јегра (само у попису из 1768) и Прњавор манастира Ковиљ (према пописима из 1785. и 1797. године).

ВЕРСКО-ЕТНИЧКА СТРУКТУРА НА ПРОСТОРУ ЖАБАЉСКОГ ПРОТОПОПИЈАТА

Црквени пописи углавном не садрже податке о верницима који су припадали другим конфесијама, те стога нису погодни за сагледавање верске структуре неке области. У случају Жабалског протопопијата, истоветност са територијом Шајкашког батаљона омогућава да се у овом случају користе подаци из пописа државних, односно војних власти из XVIII и XIX века. У XVIII веку, као и у првој половини XIX века, становништво на простору Жабалског протопопијата, односно Шајкашког батаљона било је доминантно православне вере. У периоду после 1808. године примећује се појава повећања броја становника римокатоличке и лутеранске вероисповести, а то још увек није много умањивало удео православних у укупној популацији. Приметно је, такође, да је 1857. године бројност становништва била мања него тридесетак година раније, што је свакако резултат страдања током Револуције 1848/49. године. Ратни вихор, међутим, није имао знатног утицаја на промену верске структуре области. Може се констатовати да су православни становници Жабалског протопопијата, односно Шајкашког батаљона, све до шездесетих година XIX века живели у верски хомогеној средини.

Табела 1. Верска структура Шајкашког батаљона 1783–1857. године.¹⁵

Година	Број становника ¹⁶						Удео православних у %	
	Православних	Католика	Гркокаатолика	Лутерана	Реформата	Јевреја		Укупно
1783.	12.145	216	–	–	–	–	12.361	98,25
1808.	19.429	535	–	4	–	–	19.968	97,30
1831.	25.524	1.224	29	81	–	–	26.858	95,03
1835.	26.342	1.265	43	188	5	–	27.843	94,61
1857.	25.041	1.147	17	384	16	–	26.605	94,12

¹⁵ Извори за 1783, 1808. и 1835. годину: А. Ђукић, *н. г.*, 317, 321–322; за 1831. годину: Нино Делић, „Становништво Војне крајине 1831: верска структура, наталитет, морталитет, нупцијалитет”, *ЗМСИ* 90 (2014), 58–59; за 1857. годину: *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand vor Österreich nach der Zählung vom 31. october 1857*, Herausgegeben vom K. K. Ministerium des Innern, Wien 1859, 176.

У другој половини XIX века верска структура становништва се знатно променила. Удео православних у укупној популацији почео је нагло да опада током седамдесетих година због великог увећања римокатоличког и протестантског становништва. Православна, углавном српска популација, у истом периоду није стагнирала. Напротив, између 1857. и 1900. године број православних житеља увећан је за скоро 11.500, односно 45,71%. То, међутим, није било довољно да се компензује велики прилив других верско-етничких група. Због те имиграције удео православних опао је на приближно две трећине у укупној популацији. Ова појава у Шајкашкој добро је позната и обрађена је у историографији. Насељавање пре свих Мађара, а у мањој мери Немаца и Русина, узело је маха у време укидања војнокрајишке организације и инкорпорације ове области у Бачко-бодрошку жупанију. Имиграцију неправославног становништва подстицале су власти у Будимпешти као део општег програма етничке хомогенизације читаве Угарске. На подручје Шајкашке су се усељавали углавном становници из других делова Бачко-бодрошке жупаније, а у мањој мери и из удаљенијих области. Посебан проблем за староседелачко становништво су од седамдесетих година представљале и промене у правно-економском систему. Власништво над земљом више није регулисано кроз тешко дељиву задругу, тако да су уситњавање и препродаја земљишта узели маха. У исто време значајно је увећан утицај новчане привреде, а то је довело до појаве честих задужења и правих банкрота грађана.¹⁷

Табела 2. Верска структура Шајкашког батаљона 1857–1900. године.¹⁸

Година	Број становника								Удео православних у %
	Православних	Католика	Грkokатолика	Евангелика (Лутерана)	Реформата	Јевреја	Други	Укупно	
1857.	25.041	1.147	17	384	16	–	–	26.605	94,12
1869.	29.888	1.915	164	1.105	106	145	3	33.326	89,68
1880.	30.844	4.044	495	2.029	193	394	84	38.083	80,99
1890.	34.143	7.542	938	3.562	362	736	279	47.562	71,79
1900.	36.500	9.685	1.532	4.499	461	803	311	53.791	67,86

¹⁶ Аврам Ђукић наводи за 1783, 1808. и 1835. годину другачији сумарни број становника у односу на онај који се добија збиром за поједине вероисповести. То је највероватније због тога што је број укупног становништва преузимао из војних пописа, а у њима се збир најчешће наводио за *шoјално* становништво (целокупно присутно становништво укључујући и војску), док је пракса била да се вероисповест наводи за *ајсолућно* становништво (целокупно цивилно присутно становништво). Вид.: А. Ђукић, *н. г.*, 280–281, 317, 321–322; Н. Делић, *н. г.*, 56–57.

¹⁷ Василије Крстић, „Од развојачења Батаљона до стварања Краљевине СХС”, *Шајкашка: Историја 2*, Матица српска – Војвођански музеј, Нови Сад 1975, 344–350, 356–357, 370–378; Саша Кицошев, Љубица Ивановић Бибић, Бранислав С. Ђурђев, „Промене етничке и верске структуре становништва Шајкашке”, *Шајкашка: Просјор – сјановништво – ѡрошлосј*, Матица српска, Нови Сад 2014, 124–127; К. Јерић, *н. г.*, 215–221.

¹⁸ Извори: за 1857. годину: *Statistische Übersichten*, 176; за 1869. годину: *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*, Összeállította: Sebök László, Budapest 2005, 19–20; за 1880. годину: *A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék*

Етнички састав становништва посматране области теже је установити од верског због пописних методологија усмерених на религију и матерњи језик. Аустријске власти су још у првој половини XIX века настојале да утврде и националну структуру у областима Војне крајине, али нису умеле статистички да утврде бројност појединих словенских народа већ су их групно пописивали као „Словени”. Према војном попису из 1817/18. године, на простору Шајкашког батаљона „Словени” су чинили апсолутну већину са 23.536 „домаћих” становника (94,91%), што готово у потпуности одговара броју од 23.532 православна житеља. На подручју Батаљона су, међутим, живела и 422 Влаха (Румуна) који су посебно забележени. То имплицира да су у „Словене” били убројани, поред Срба, и припадници других словенских народа (Словаци, Хрвати итд.), као и то да су Власи можда били друге вероисповести. У попису је забележено и 27 Гркокатолика.¹⁹ У случају православне популације попис Бачке епархије из 1820. године пружа јединствен увид у етничку структуру ове заједнице. Резултати недвосмислено указују на апсолутну превагу припадника српског народа у склопу православне популације. Од 23.527 православних верника у Жабалском протопопијату, свега 58 су били Власи (у парохијама Јозефово/Жабал и Мошорин), док су сви остали били Срби.²⁰ Православна заједница на подручју Шајкашког батаљона, односно Жабалског протопопијата је у првој половини XIX века била скоро у целости српска. Могућност поистовећивања српске заједнице са православном, олакшава коришћење црквених пописа као извора за праћење демографског развоја српског народа на том подручју.

Раније поменуто насељавање католичких и протестантских становника, које је започело још крајем шездесетих година XIX века, није се одразило само на верску, већ и на етничку структуру области. На попису из 1869. године, који се понекад наводи као да је из 1870. године, број православних присутних становника био је 29.888, а то је представљало 89,68% од укупне популације (33.326). На посебном војном попису из 1873. године, који је бележио и етничку припадност, број „домаћих” становника српске националности износио је 29.524, односно 92,23% од укупног броја (32.011). Разлика у пописима била је последица чињенице да је један бележио присутно, а други правно становништво, тј. оно са сталним пребивалиштем. То упућује на

és községek szerint rendezve, II. Kötet, Az országos magyar kir. statisztikai hivatal, Budapest 1882, 28–29; за 1890. годину: A magyar korona országainak helységnévtára, szerkeszti Dr. Jekelfalussy József, Budapest 1892, 54–55, 58–59; за 1900. годину: A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, II - 182–185.

¹⁹ Österreichisches Staatsarchiv (=OESTA), Kriegsarchiv (=KA), Zentralstellen (=ZSt), Wiener Hofkriegsrat (=HKR), Sonderreihen (=SR), Картон бр. 32, без сигнатуре (4. Beilage ad I; *Klassifikation der einheimischen Volksmenge der Slavonischen Gränze 1817/18*). Није у потпуности разјашњено како је била утврђивана националност становника у овом попису. Узимајући у обзир друге пописе тога времена, сматрамо да је језички критеријум био главна одредница. Под појмом „домаће” становништво подразумева се трајно настањено становништво са својеврсним правом боравка и политичким правима (грађани датог политичког ентитета).

²⁰ АСАНУК, МПА, фонд „А”, бр. 1821/102. У овом попису рубрика која дели вернике на „Србе”, „Влахе” итд. нема посебну ознаку али се недвосмислено односи на националност. И у овом случају сматрамо да је овде примењен језички критеријум као основ за одређивање националне припадности.

закључак да су већину несталних житеља чинили они који нису били православне вере и нису припадали српском етничком корпусу.²¹

Тренд смањења удела српско-православне заједнице у укупном становништву Шајкашке наставио се до краја XIX века. Главни узрок треба тражити у имиграцији током седамдесетих и осамдесетих година XIX века. Према математичким проценама, на темељу података природног прираштаја и резултата пописа, механички прираштај (имиграција) био је одговоран за 72,4% укупног повећања становништва у периоду 1869–1879, затим 62,4% у периоду 1880–1889. и 48,5% између 1890. и 1899. године.²² Услед насељавања Мађара, Немаца али и других народности, етничка структура простора Жабалског протопопијата се променила и постала је сложенија. Државни пописи нису бележили националност становника, али јесу матерњи језик и то се користи за индиректно одређивање етничке припадности. Према резултатима пописа из 1900. године, број становника који су користили српски као матерњи језик био је нешто већи од укупног броја православних житеља који су чинили око две трећине популације. То се може објаснити укључивањем и неправославних становника, највероватније католичке и грко-католичке вероисповести, у српски језички корпус. Разлика између броја православних и броја оних којима је српски био матерњи језик највећим делом односи се на општину Тител, у којој је живела већа заједница гркокатолика. На попису из 1910. године ова заједница у Тителу скоро је потпуно нестала, а укупан број православних у Шајкашкој се практично изједначио са бројем становника којима је матерњи језик био српски.²³

Табела 3. Верска и језичко-етничка структура присутног становништва (са војском) Шајкашке (Тителског и Жабалског среза) према попису 1900. године.²⁴

Становника према вери – број и удео у %								
Католици	Гркокатолици	Православни	Евангелисти	Реформате	Јевреји	Унитаристи	Остали	Укупно
9.685	1.532	36.500	4.499	461	803	4	307	53.791
18,00	2,85	67,86	8,36	0,86	1,49	0,01	0,57	100,00
Становника према матерњем језику – број и удео у %								
Мађарски	Немачки	Словачки	Румунски	Русински	Хрватски	Српски	Остали	Укупно
8.238	6.510	79	11	1.296	38	37.288	331	53.791
15,31	12,10	0,15	0,02	2,41	0,07	69,32	0,62	100,00

²¹ В. Крестић, *н. г.*, 371; К. Јерић, *н. г.*, 114–115.

²² Љубица Ивановић Бибић, *Сјановништво Шајкашке*, Матица српска, Нови Сад 2017, 47.

²³ *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*, II - 182–185; *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása, I rész*, Az athenaeum Irodalmi és nyomdai r., Budapest 1912, II - 182–183.

²⁴ Извори: *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*, II - 182–185.

ПРАВОСЛАВНО СТАНОВНИШТВО
ЖАБАЉСКОГ ПРОТОПОПИЈАТА –
ДЕМОГРАФСКИ РАЗВОЈ И СТРУКТУРЕ

Резултати званичних пописа државних и црквених власти недвосмислено указују на чињеницу да је на простору Шајкашке, а тиме и Жабалског протопопијата, православно становништво било преваходно српско и да је појава припадника српског народа неправославне вероисповести била ретка и изузетак. Такво сазнање је од користи због разматрања црквених пописа као извора за демографску историју Срба као етничке заједнице у Хабзбуршкој монархији.

У највећем броју случајева није могуће укрштати податке о становништву према вери или матерњем језику са бројем кућа, полом или другим категоријама коришћењем публикација статистичког уреда из Будимпеште или војних пописа из XVIII и XIX века. Због тога се не могу сагледати неки важни демографски показатељи, као што су величина домаћинства, породице или задруге, за сваку верско-етничку заједницу одвојено. Пописи које је спроводила Карловачка митрополија, са друге стране, омогућују сагледавање поменутих показатеља посебно за православно становништво, а у случају Жабалског протопопијата индиректно и за српску популацију. Промене у развоју становништва могу да се прате на квалитетан начин захваљујући чињеници што су црквени пописи за територију Бачке епархије и Жабалског протопопијата сачувани у довољном броју. За потребе овог рада коришћени су пописи за 1785, 1797, 1804, 1811, 1820, 1840, 1843/44, 1865. и 1896. годину.²⁵

Када се упореде подаци из државних и из црквених пописа добија се веома слична слика динамике развоја што само потврђује квалитет и једних и других као статистичких извора за област Шајкашке, односно Жабалског протопопијата.

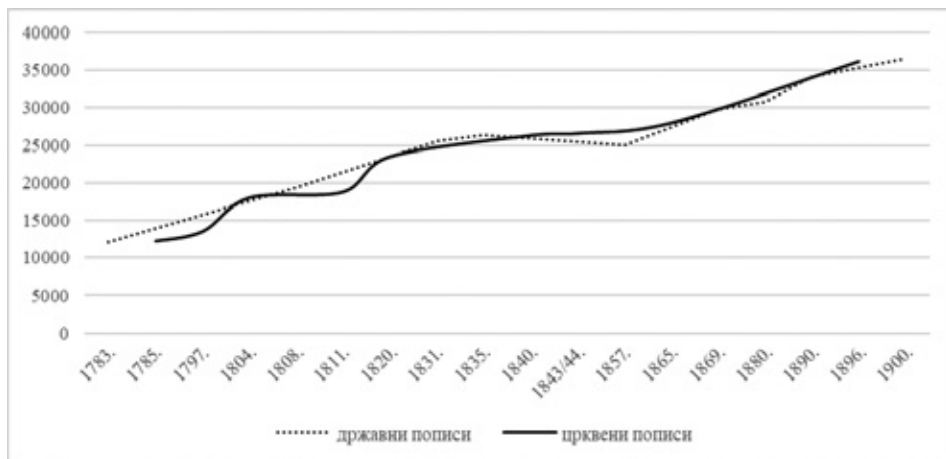
Табела 4. Развој православног становништва Жабалског протопопијата 1785–1896. године према црквеним пописима.²⁶

Година	Број православних верника	Година	Број православних верника
1785.	12.248 ²⁷	1840.	26.319
1797.	13.533	1843/44.	26.596
1804.	18.030	1865.	28.001
1811.	18.804	1896.	36.194
1820.	23.527	–	–

²⁵ Попис за 1785. годину је сумарног карактера за цео протопопијат, без података за поједине парохије. Он исказује одређене нелогичности за збирне бројеве због чега није сасвим поуздан. У случају 1865. године Карловачка митрополија заправо је искористила податке државних власти али без тачног навођења изворника. Д. Руварац, *н. г.*, 97; *Уредба о уређењу црквених, школских и фонционалних дела трчко-источне српске митрополије, одобрена црвеним краљевским рескрипцијом од 10. августа 1868*, прир. Мита Клицин, Сремски Карловци 1909, 191–192.

²⁶ Извори за податке наведене у Табели 4 су: за 1785. годину: Д. Руварац, *н. г.*, 97; за 1797. годину: АСАНУК, МПА, фонд „А”, бр. 1797/33; за 1804. годину: А. Ђукић, *н. г.*, 309; за 1811.

Графикон 1. Развој православног становништва Жабалског протопопијата (Шајкашке) 1783–1900. године према подацима из државних и црквених пописа.²⁸

Најбржи раст популације остварен је у периоду од краја XVIII до двадесетих година XIX века, као и у периоду после 1865. године. Од двадесетих до краја педесетих година XIX века приметна је стагнација, или мали раст. То је последица ратних дешавања током Револуције 1848/49. године, али и неповољних околности попут епидемија заразних болести. Крајем двадесетих и почетком тридесетих година на југу Угарске појавила се колера која је однела велики број живота и утицала на natalitet и mortalitet становништва.²⁹ У бачким насељима Куцура и Руски Крстур, недалеко од територије Шајкашке, колера се појавила већ 1829. године.³⁰ Негативан утицај на прираштај православне популације тих година документован је и црквеним извештајима

годину: Владан Гавриловић, „Попис Бачке епархије 1811. године”, *ЗМСИ* 91 (2015), 82; за 1820. годину: АСАНУК, МПА, фонд „А”, бр. 1821/102; за 1840. годину: Владан Гавриловић, „Пописи Бачке епископије 1823–1844”, *ЗМСИ* 65/66 (2002), 227–229; за 1843/44. годину: *Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis, cleri orientalis ecclesiae graeci non uniti ritus I. Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum nec non magni principatus Transilvaniae item literarij seu nomina eorum qui rem literariam et fundationalem scholarem ejusdem ritus procurant sub benigno-gratiosa protectione excelsi consilii regii locumtenentialis hungarici per Aloysium Reesch de Lewald excelsi consilii R. Locumtenentialis hung. Concilistam et I. Comitatus Strigoniensis tab. Jud. Assessorem*, Budaе 1843/44, 51–60; за 1865. годину: *Уредба о уређењу црквених*, 191–192; за 1896. годину: *Шемајџизам Епархије бачке за годину 1897*, Нови Сад 1897, 116–121. У табелу су унети и подаци за манастир Ковиљ.

²⁷ Укупан број верника наведен у сумарнику не поклапа се са збиром појединих старосних и других група који је нижи за 650 људи. Попис и званични податак сумарника смо укључили у табелу зато што се уклапа у тренд повећања становништва тако да је највероватније тачан. Д. Руварац, *н. г.*, 97.

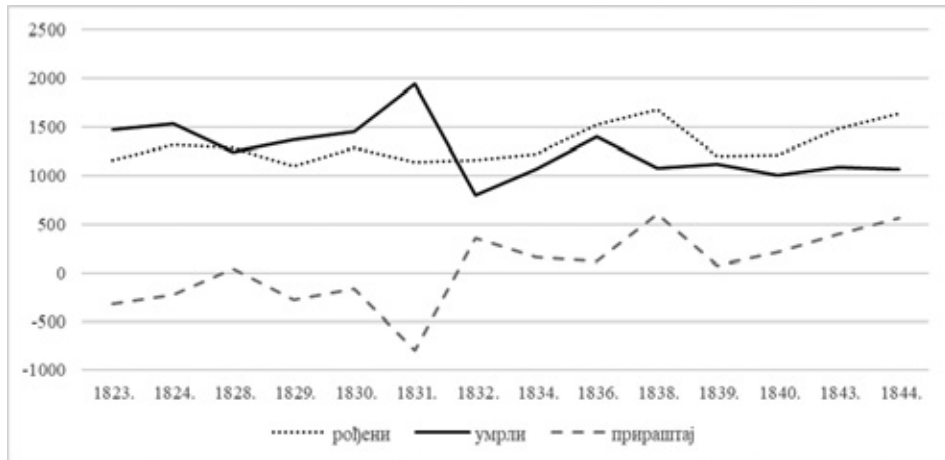
²⁸ Извори: Табела 1; Табела 2; Табела 4.

²⁹ Славко Јовин, *Епидемија колере у Војводини 1831. године*, докторска дисертација, Нови Сад 1978, 15–102; Петар Микић, „Natalitet i mortalitet dece na tlu današnje Vojvodine u prvoj polovini XIX veka”, *Acta Historica medicinae pharmaciae veterinae* XIII/1 (1973), 75–92.

³⁰ Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), Историјска збирка, бр. 13.472 (*Лейојис населениа Коцура и Бач-Кересџура*), 5.

о броју рођених и умрлих.³¹ На темељу некомплетних података за период 1823–1844, очљив је јасан тренд негативног природног прираштаја закључно са 1831. годином када је епидемија колере кулминирала. Током тридесетих година забележен је само благи раст становништва, а то се наставило и почетком пете деценије XIX века.

Графикон 2. Природни прираштај православног становништва Жабаљског протопопијата 1823–1844. године.³²

Раст православне српске популације у последњим деценијама XIX века остварен је углавном природним прираштајем. То потврђују и анализе матичних књига за период 1873–1895. године, које због некомплетних података за Каћ не пружају посве целовиту слику, али омогућују квалитетну процену. Сходно резултатима анализе података у датом временском опсегу рођено је 4.443 православних више него што их је преминуло.³³ Када то упоредимо са подацима војног пописа из 1873. године и црквеног пописа из 1896. године, према којима је број православних порастао за 6.670, може се претпоставити да је природни прираштај чинио око две трећине, а механички (имиграција) око трећину укупног прираштаја православне популације.³⁴ Претходно поменуто процене удела имиграције на повећање целокупног становништва Шајкашке у периоду 1869–1899. године знатно су више, што потврђује тезу о промени верско-етничке структуре услед насељавања великог броја неправославног и несрпског становништва.

³¹ Податке и анализу за целу Бачку епархију видети у: В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије”, 211–229; Исти, „Бачка епархија у првој половини XIX века (пописи 1823–1844)”, *Епархија бачка у осмовековној историји Српске православне цркве – зборник радова*, ур. Светозар Бошков, Борис Стојковски и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка – Нови Сад 2021, 141–154.

³² Извор: В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије”, 211–229.

³³ Живојин Гавриловић, „Структура популације становништва Шајкашке у другој половини XIX века”, *Зборник Мајнице српске за друшћивене науке* 96 (1994), 241–243.

³⁴ Вид. раније у тексту и упор. Табелу 4; В. Крестић, *н. г.*, 371.

Прираштај је имао утицај и на полну структуру православног становништва. Крајем XVIII века број мушкараца је премашивао број жена, што би се могло објаснити наследством класичне насељеничке структуре у којој доминирају мушкарци као колонизатори.³⁵ Временом се однос полова све више приближавао паритету, али је бројна превага мушкараца опстала све до краја XIX века. То није било у складу са класичном европском полном структуром у којој доминирају жене, већ више са источним моделом који је забележен у то време на ширем Балкану. Занимљивост представља и то да је 1840. године први и једини пут забележена блага превага броја жена што, међутим, није сасвим у складу са познатим подацима о природном прираштају.³⁶ При крају века, у периоду 1873–1895. године, природни прираштај српске православне популације био је позитиван и мушка популација је увећана за 2.573 припадника, а женска за свега 1.860. Полна структура се сходно томе мењала у корист мушког дела становништва. Томе је у великој мери допринела диспропорција у полној структури новорођенчади и умрлих. Од свих новорођених 51,54%, а од умрлих 50,51% било је мушког пола.³⁷ У модерно доба, превага мушке новорођенчади учестала је појава која се касније „компензује” вишим морталитетом и нижом просечном старошћу при смрти истих. Тако долази до класичног обрасца већег удела женског пола у становништву Европе. У Жабалском протопопијату је, сходно расположивим подацима, морталитет православних жена крајем XIX века био веома висок и то није дозвољавало промену полне структуре.

Табела 5. Полна структура православног становништва Жабалског протопопијата 1797–1896. године.³⁸

Година	Број православних верника		Однос: Мушкараца на 1 жену (Sex Ratio)
	Мушкараца	Жена	
1797.	6.919	6.457	1,07
1820.	11.924	11.603	1,03
1840.	13.099	13.220	0,99
1896.	18.296	17.898	1,02

На темељу црквених пописа могуће је установити и индекс брачности становништва. Према расположивим подацима ниво брачности увек је био висок, са преко 42% укупног православног становништва у браку, што значи да су преостали део чинили деца, неожењене и неудате особе, као и удовице и удовци. С обзиром на тенденцију готово обавезног и раног ступања у

³⁵ Према подацима пописа из 1785. године однос је износио чак 1,11 мушкараца на 1 жену. Д. Руварац, *н. г.*, 97.

³⁶ У периоду од 1823. до 1839. године (уз недостатак података за неколико година) забележен је негативан природни прираштај који је био израженији у женској него у мушкој популацији. Било би, према томе, очекивано да се однос полова помери још више у корист мушкараца, као што би и број верника требало да је мањи или бар у стагнацији. Пописи то, међутим, не показују. Упоредити са подацима виталне статистике у: В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије”, 211–229.

³⁷ Ж. Гавриловић, *н. г.*, 241–243.

³⁸ Извори: видети напомену бр. 26.

брак, карактеристичну за Европу источно од тзв. Хајналове линије нупцијалитета у XIX веку, где припада и Жабалски протопопијат, оправдано је претпоставити да су апсолутну већину становника ван брака чинила деца.³⁹ Да је релативно рано ступање у брак било одлика друштвених прилика и крајем XIX века потврђују анализе матичних књига венчаних из парохија Жабалског протопопијата за период 1873–1895. године. Просечна старост младожења тада је била 21/22, а невести 19/20 година живота.⁴⁰ Таква структура је забележена и на нивоу целокупног становништва Шајкашке што индиректно указује на чињеницу да по овом питању није било знатних разлика између појединих верско-етничких група.⁴¹

Према подацима пописа Бачке епархије за 1785. годину, чак 34,66% православних верника чинила су деца до 15 година. Особе старије од 15 година, а ван брачне заједнице, чиниле су свега 10,21% православне популације.⁴² У коликој мери се променила старосна структура до краја XIX века, није могуће установити на темељу црквених пописа, али је индикативно да се брачност у протопопијату смањила са преко 46% половином столећа на нешто преко 42% до краја истог столећа, у исто време када је забележен значајан прираштај православног становништва. То би могло да упути на закључак да је број деце у породици био висок, те, следствено и у општој популацији. Према попису Бачке епархије за 1896. годину, деца између 6 и 15 година старости представљала су 18,44% укупног православног становништва, што је свакако висок удео.⁴³

Табела 6. Брачност православног становништва Жабалског протопопијата 1785–1896. године.⁴⁴

Године	1785.	1797.	1804.	1820.	1840. ⁴⁵	1843/44.	1896.
Број брачних парова	2.973	3.087	4.301	5.454	6.079	5.719	7.625
Брачност у %	48,55	45,62	47,71	46,36	46,19	43,01	42,13
Особа на 1 брачни пар	4,12	4,38	4,19	4,31	4,33	4,65	4,75

³⁹ Хајналова линија нупцијалитета представља имагинарну границу између две европске зоне са различитим моделом ступања у брак. Западно од линије Санкт Петербург – Трст и Јадранског мора превладавао је у XIX веку концепт каснијег ступања у брак (у позним 20-им годинама старости) као и значајног удела одраслог становништва ван брака у укупној популацији. Супротно томе, источно од имагинарне линије је превладавао модел раног ступања у брачне односе (од пунолетства до раних 20-их година старости) и веома ниског удела одраслог становништва ван брака. Вид. John Hajnal, "European Marriage Patterns in Perspective", *Population in History: Essays in Historical Demography*, D. V. Glass & D. E. C. Eversley (Eds.), Edward Arnold – Aldine Publishing Company, London–Chicago 1965, 101–143.

⁴⁰ Ж. Гавриловић, *н. г.*, 232, 238–240.

⁴¹ Љ. Ивановић Бибић, *н. г.*, 92.

⁴² Исидора Точанац Радовић, Нино Делић, „Демографске прилике у Бачкој епархији у XVIII и XIX веку”, *Епархија бачка у осмовековној историји Српске православне цркве – зборник радова*, ур. Светозар Бошков, Борис Стојковски и Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка – Нови Сад, 134.

⁴³ Исто, 134.

⁴⁴ Извори: вид. напомену бр. 26.

⁴⁵ У парохији Горњи Ковиљ је на попису 1840. године забележен нереално висок број становника и брачних парова (дупло више него на пописима пре и после), тако да предста-

Број кућа (доминова) православних становника представља драгоцен податак црквених пописа за реконструкцију структуре породице и домаћинства. Од краја XVIII до половине XIX века просечно српско православно домаћинство у Жабалском протопопијату се увећавало и достигло је скоро 10 чланова. До друге половине XIX века уобичајени начин живота подразумевао је да у једној кући живе бар два брачна пара са децом и, највероватније, део уже породице ван брака (браћа, сестре, ујаци и други). Таква структура указује на појаву задруге, што јесте било у складу са жељама војних власти као и прописима у Војној крајини који су забрањивали лаку деобу имања. Пораст становништва није био испраћен пропорционалним растом броја кућа, те су задруге постајале све веће. То је одговарало властима због лакшег позивања мушкараца на војну службу. Међутим, у другој половини XIX века, тренд се у потпуности променио. Између 1840. и 1896. године, православна популација се увећала за 37,52% док је број кућа повећан за невероватних 159,88%!

Табела 7. Број православних кућа, становника и брачних парова по кући у Жабалском протопопијату 1785–1896. године.⁴⁶

Година	1785.	1797.	1804.	1811.	1820.	1840.	1896.
Број кућа	1.631	1.792	2.140	2.144	2.364	2.647	6.879
Становника на 1 кућу	7,51	7,55	8,43	8,77	9,95	9,94	5,26
Брачних парова на 1 кућу	1,82	1,72	2,01	–	2,31	2,30	1,11

Анализа величине домаћинства на нивоу појединих парохија (насељених места) потврђује да су установљени трендови били присутни свугде. Екстремни индекси за Мошорин и Горњи Ковиљ 1840. године највероватније проистичу из мањкавости пописа, али то не утиче на општу слику.⁴⁷ У Госпођинцима је просечно српско православно домаћинство било веома велико већ крајем XVIII века са преко 9 чланова, али је 1896. године имало свега 5. Половином XIX века било је правило да у кући живе бар два брачна пара, да би до краја столећа практично свака нуклеусна породица имала своју кућу. У Мошорину је 1896. године било више кућа него брачних парова. Велика промена у структури је свакако значила и огромну разлику у стилу живота. Задруга и заједнички живот више генерација под једним кровом, очигледно нису били жељени модел од стране становништва о чему сведочи пре свега невероватан пораст броја кућа.

вљене резултате треба узети с одређеном резервом пошто могућа грешка у већој мери утиче на индекс брачности и број особа на брачни пар. Вид.: В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије”, 227–229.

⁴⁶ Извори: вид. напомену бр. 26.

⁴⁷ У Мошорину би, сходно попису из 1840. године, скоро 90% становништва било у браку. Ту је највероватније умањен број становника. С друге стране, за Горњи Ковиљ је наведен нереално висок број становника и брачних парова, а ту су подаци највероватније грешком увећани. Вид.: В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије”, 227–229.

Табела 8. Број православних становника и брачних парова по кући у парохијама Жабалског протопопијата 1797, 1840. и 1896. године.⁴⁸

Година	1797.		1840.		1896.	
Парохија	Становника на 1 кућу	Брач. парова на 1 кућу	Становника на 1 кућу	Брач. парова на 1 кућу	Становника на 1 кућу	Брач. парова на 1 кућу
Јозефово/Жабалъ	7,77	1,89	10,93	2,47	5,81	1,23
Госпођинци	9,24	2,25	9,27	2,07	5,04	1,08
Надаљ (од 1801)	–	–	11,93	2,46	5,31	1,05
Чуруг	7,76	1,66	10,01	2,21	4,93	1,08
Ђурђево (од 1801)	–	–	10,59	2,25	4,72	1,08
Сент Иван (Шајкаш)	8,14	1,97	9,51	2,05	6,09	1,15
Вилово	6,72	1,76	10,00	2,18	5,40	1,10
Мошорин	8,53	1,73	5,77	2,57	5,27	0,99
Тител	7,17	1,71	9,52	1,91	5,95	1,21
Лок	6,38	1,57	8,38	2,57	4,45	1,02
Гардиновци	8,02	1,85	7,45	1,55	5,99	1,24
Горњи Ковиљ	6,64	1,55	17,11	3,87	5,44	1,18
Доњи Ковиљ	6,17	1,43	7,45	1,55	5,35	1,09
Каћ	7,22	1,51	8,00	2,06	4,88	1,06
Прњавор ман. Ковиљ (само 1797, 1843/44)	5,23	1,20	–	–	–	–
Укупно у протопопијату	7,55	1,72	9,94	2,30	5,26	1,11

Смањење домаћинства почело је у другој половини XIX века и може се довести у везу са укидањем крајишког система. Подаци из државних пописа, међутим, показују да је тренд наступио нешто раније, још током педесетих година XIX века, највероватније услед блажег режима војних власти и другачије политике. Према попису из 1857. године, православна заједница чинила је преко 94% становништва, а просечно домаћинство у батаљону је имало 7 чланова. То је смањење у односу на четрдесете године XIX века када је бројало скоро 10 чланова. До краја века тај се индекс за целокупно становништво смањило на 5,31 члан по кући, што одговара исказаним вредностима за православну популацију 1896. године, тако да значајних разлика између верских групација по овом питању свакако није било.

⁴⁸ Израчунато према подацима у изворима: за 1797. годину: АСАНУК, МПА, фонд „А”, бр. 1797/33; за 1840. годину: В. Гавриловић, „Пописи Бачке епископије”, 227–229; за 1896. годину: *Шемајизам Епархије бачке*, 116–121.

Табела 9. Број кућа и величине домаћинстава на простору Шајкашке (Шајкашког батаљона / Тителског и Жабалског среза) 1857. и 1900. године.⁴⁹

Година	1857.	1900.	Увећање 1857–1900. у %
Број кућа	3.796	10.129	166,83
Број присутних становника	26.605	53.791	102,18
Становника на 1 кућу	7,01	5,31	–

* * *

Подударање територије Жабалског протопопијата и Шајкашког батаљона отворило је могућност коришћења разноврсних извора у демографским истраживањима те области. Анализа података прикупљених из објављених и необјављених извора, пре свега црквених, војних и државних пописа, омогућила је сагледавање демографских промена у Протопопијату у дужем временском периоду.

Крајем XVIII и током XIX века становништво Жабалског протопопијата било је већински православне вере. Током XVIII века становништво је било скоро апсолутно православно. Тек током XIX века примећује се појава становника других вероисповести у већем броју, пре свих католика и протестаната. Иако досељавање новог становништва у почетку није реметило верску хомогеност области, до краја XIX века знатно је утицало на промену верске структуре. Процент православног становништва се смањило са 98,25% у 1783. на 67,86% у 1900. години. Поређењем података из пописа које је спроводила држава и оних које је вршила Карловачка митрополија, указује на то да је православно становништво припадало српском етничком телу у Хабзбуршкој монархији.

У посматраном раздобљу становништво на простору Жабалског протопопијата се скоро утростручило и увећало са 12.248 душа 1785. на 36.194 душе 1896. године. Нивои раста били су различити у појединим временским периодима. Тако је најбржи раст популације остварен у периоду од краја XVIII до двадесетих година XX века, као и у времену после 1865. године. Од двадесетих до краја педесетих година XIX века приметна је стагнација или мали раст као последица ратних дешавања током Револуције 1848/49. године, али и појаве епидемије колере. Популација је расла, како због досељавања новог становништва, тако и као последица високог природног прираштаја. Полна структура православног становништва Жабалског протопопијата није се много мењала током посматраног периода и обележена је превагом броја мушкараца. Расположиви извори указују на висок морталитет жена који није дозвољавао промену полне структуре. Индекс брачности био је увек висок и током XVIII и XIX века није падао испод 42% од укупне православне популације. Становништво је било релативно младо и удео деце до 15 године старости кретао се око једне трећине од укупне популације у XVIII веку. Православна домаћинства у Жабалском протопопијату била су велика и у

⁴⁹ Извори: 1857: *Statistische Übersichten*, 176; *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása*, II - 182–185.

периоду од краја XVIII до половине XIX века достигла су просек од скоро 10 чланова. У једној кући живела су бар два брачна пара са децом и делом уже породице ван брака. Те својеврсне задруге биле су последице прописа који су у Војној крајини забрањивали деобу имања. Током друге половине XIX века тренд се променио те се просечно домаћинство смањило на нешто више од 5 чланова. У том периоду православна популација увећала се за 37,52% док је број кућа повећан за огромних 159,88%. То је, без сумње, имало директне везе са развојачењем Шајкашког батаљона, деобом имовине и поделом домаћинства.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

PhD ISIDORA TOČANAC-RADOVIĆ, Research Associate
PhD NINO DELIĆ, Research Associate

The Institute of History Belgrade
Knez Mihailova 36/II, Belgrade, Serbia
E-mail: isidora.tocanac.radovic@iib.ac.rs; n.delic@aol.com

THE PROTOPRESBYTERATE OF ŽABALJ IN THE BAČKA EPARCHY:
Demographics in the 18th and 19th Centuries

SUMMARY: The Serbian Orthodox Presbytery of Žabalj and the Titel (Šajkaš) battalion of the Military Frontier covered the same territory since 1769/70 until the dissolution of the battalion in 1873, when it was reorganized into two districts without changing area. Identical space of both Church and State administrative units make it possible to combine statistical sources of different origin – Church, State and Military. Censuses of the Serbian Orthodox Metropolitanate of Karlovci for the Bačka Eparchy (which included the Protopresbyterate) of 1785, 1797, 1804, 1811, 1820, 1840, 1843/44, 1865 and 1896 were used to analyze the demographics of the Orthodox population which was predominantly Serbian. Orthodox Serbs made the vast majority of the whole population in the area from the end of the 18th until the second half of the 19th century. Immigration of Catholics and Protestants, mainly Hungarians and Germans, changed the ethnic structure and the share of Orthodox believers decreased from 94,12% in 1857 to 67,86% in 1900. Natural population growth of the Orthodox was fluctuating but stabilized in the second half of the 19th century causing the population to grow significantly, but not fast enough to keep up with the immigration numbers of other religious groups. The Sex Ratio of the Orthodox population was always in favour of men due to possible high mortality rates of women. The average Serbian Orthodox household had more than seven members at the end of the 18th and almost ten in the first half of the 19th century as a consequence of military rules. The decrease in household size began in the 1850s, probably because of more liberal policies on farm and land partition. In 1896, the average household had only five members, which was possible only due to extreme progress in house construction.

KEYWORDS: Protopresbyteriat of Žabalj, Bačka, demographics, Serbs, 18th–19th ct